

A könyvek ára a XIX. század első felében. A könyvtörténet és a művelődéstörténet szempontjából igen fontos kérdés az, hogy mi volt a múltban a könyvek ára, mennyit adtak értük az olvasni kívánók? Mint tudjuk, az admonti apátság könyvtárában őrzött IX. századból való GUTKELED-bibliát először harmincöt font ezüstért (akkor igen nagy érték) zálogba csapták, de később, már a XIV. században a GUTKELED familia két nagy határral bíró faluval, azok jobbágy népével és malmaival cserélte el a kétkötetes könyvremeket, hogy aztán azt jóval többért a stájerországi apátságnak juttassa. Ezek az adatok képet nyújtanak arról, mit jelentenek a tudomány és történelem számára a régi könyvek értékelésének adatai.

Most egy — persze amahoz képest parányi jelentőségű—ilyen adatra bukkantam könyvtáram egy régi kis könyvecskéjében. A könyv 1844-ben (vagy tán egy két évvel előbb) került ki Nagyvárad nyomdájából és ezt a rövid címet viseli:

Toronyi Tamás vagy a Bajnokok Vég-Gyula várában.

E verses krónika éppen nem ismeretlen előttünk.¹ Állítólag 1802-ben jelent volna meg Szegeden először, és azóta lehet vagy félszáz kiadás belőle, mert utóbb a TATÁR Péter jól ismert álnév alatt a ponyvakedvelő olvasók számára buzgón verselő MEDVE Imre olesó füzetsorozatában jó egynehányszor kiadta.

Az ötven sűrűn benyomtatott oldalon Vörös Mihály hódmezővásárhelyi származású népköltő megénekli az akkor Vég Gyula várának nevezett — nagy részében még napjainkban is fennálló — vár történelmi esetét. Könyvünk, mely nem a vers eredeti címét viseli címlapján, még elhallgatja az író nevét is és lakóhelyét, s elhagyja a hősi ének végéről azt a négy verspárt is, amelyekben a szerző munkájáról szólal meg.

A sok különböző lenyomat között nem esik szó arról a nagyváradi 1844 (?)-ből származóról, amelynek a fent említett példányát bírom,² s annak címlap előtti lapján egykori tulajdonosa igen olvasható, nyugodtan vetett betűkkel e ránk nézve ma érdekes adatokat jegyezte fel:

KENYERES JÁNOSÉ ez a' Könyvetske vétetett
Sarkadon kék borítékba kötve 15 xr. October 28-án — Ke-
mény táblába békötetett Gyulán szinte 15xr. November 8-án
1844. mellynek egész Ára tészen 30 xr. váltóba.

A Borsod megyében otthonos KENYERES család Biharba, talán éppen Sarkadra származott fia vagy Sarkadon, vagy valamelyik környékbeli faluban élt s ott, mint lát-szik, olvasott. Megbecsülte a könyvet, sőt érzéke volt hozzá, amit igazol a bejegyzésében az, hogy megőrökíti a könyvecskének egykori kék színű papír borítékját. Persze annyira nem volt bibliofil, hogy azt a borítékot is belekötette volna a kis könyvbe.

Feljegyzése szerint tehát a három és fél íves könyvecskét minden kétséget kizáróan egy vásári ponyvástól (Sarkadon a vásárok egyike Simon Judás napján, október 28-án volt) vette tizenöt krajcárért, és a derék új tulajdonos a könyvecskét röviddel annak elolva-

¹ Lásd: ECKHARDT Sándor: *Egy régi magyar hősi ének a ponyván.* Irod.tört. 1952. évf. 58—68. l.

² Eredeti címe: *A bajnokok Vég Gyula Várában.* Írattatott a Hód vize partján. Szeged, 1807. Lásd SZINNYEI: *Magyar Írók.* XIV. köt. 1338 has.

sása után Gyulán, a szomszéd megyében levő, de hozzá közeleső megyeszékhely compacto-rával „kemény táblába” bekötötte, amiért nem sajnált a mesternek ugyanannyit fizetni, amennyiért a kis könyvet vette.

REXA DEZSŐ

Arany János „Koszorú”-jának olvasóközönsége. Arany János folyóirataira — a *Szépirodalmi Figyelőre* és a *Koszorúra* — vonatkozóan az irodalomtörténet és sajtótörténet kizárólag VOINOVICH Géza eredményeire támaszkodhatik. (*Arany János életrajza*. III. köt. 1938. 15—30., 33—58. 1.)

VOINOVICH Géza a költő életrajzába ágyazva elég részletesen elmondja a két lap keletkezésének, működésének és megszűnésének körülményeit, érinti e vállalatok anyagi oldalát is, figyelme azonban főleg a tartalomra, vagyis ARANY János szerkesztői munkájára irányul. Szükségesnek látszik e vizsgálódások folytatása s VOINOVICH megállapításainak kiegészítése, különösen a *Koszorú* kiadásának és e lapok közönségének közelebbi megismerése végett. Ehhez a munkához kívánok hozzájárulni, feltárva elsősorban az ARANY—TOMPA-levelezésnek azokat a fejezeteit, amelyek mindmáig kiadatlanok, s így mondhatni a szakemberek előtt is teljesen ismeretlenek.

Az *Arany János-kiadások rostájában* (Magy. Könyvszle. 1959. 1. sz. és Klny.) rámutattam arra, hogy a *Hátrahagyott Iratok* két kötetében közölt *Levelezés* rendkívül hiányos és szövegében is megbízhatatlan, mert a sajtó alá rendező ARANY László „bejavított” a kéziratokba, és következetesen kihagyott minden olyan részletet, amelyet nem tartott eléggé közérdekűnek; ilyenek főleg a családi körülményeket, valamint a gazdasági kérdéseket, anyagi gondokat illető szakaszok. Sajnos, ezeken a „kényesebb” természetű kérdéseken belül kihagyott számos fontos irodalomtörténeti érdekű részletet is!

Több mint tíz év óta készül s a közeljövőben sajtó alá kerülő munkám: TOMPA Mihály *Levelezésének* kritikai kiadása (éppúgy, mint a majdan megjelenő *Arany János-levelezés* kritikai kiadása is) hiánytalanul és eredeti szövegükben közli a TOMPA—ARANY-levelezést. Módomban állt tehát a legközvetlenebbül megismerni ARANY János szerkesztői és kiadói gondjait a publikált levelezésben mellőzött szakaszok vagy éppen teljes egészükben kihagyott levelek alapján.

Ez ismeretlen anyagban a *Koszorú* történetéhez legértékesebb adalék egy előfizetés-gyűjtő névjegyzék, amelyet TOMPA Mihály állított össze s küldött el ARANY-nak.

1862 őszén ARANY már közli barátjával, hogy a *Szépirodalmi Figyelő* az év végén megszűnik, s meg kell kezdenie az előfizetők toborzását új folyóiratához, a *Koszorúhoz*. „Most, édes barátom, körömrre kell állani, mind a tízre. *Kiadója* vagyok lapomnak. Ha megbukom — én bukom, pedig tudod, nem igen van miből. Azért úgy akarnám, hogy jól kezdjem. — Arra kérlek, írd nekem össze egy névsort azon t. 'honfiak és honleányokból' (név, lakás, utolsó posta), kiket ösmersz és kikről felteszed, hogy gyűjtenének (vagy legalább előfizetnének) lapomra. Néhány száz példányban így is akarok gyűjtőiveket szétküldözni, nemcsak a lapok mellett, mert azt elhajítják . . . Ez a lajstrom *kéne nekem rövid időn.*” (1862. okt. 21. Kiadatlan.)

TOMPA 1862. október 29-én teljesíti barátja kérését. Éppen Sátoraljaújhelyen vendégeskedett, szüreten. Összeírta 77 címet. ARANY már nov. 16-án válaszol: jól esett „a szíves részvét, mellyel lapom ügyét fölkaroltad . . .”

Közelfekvő a gondolat, hogy a jegyzékbe foglalt 77 személy — ha már gyűjtőívet kapott ARANY-tól — elsőnek saját maga vállalkozott előfizetésre. Így talán őket a *Koszorú* személy szerint ismeretes előfizetőinek tekinthetjük. Ez annál jelentősebb eredmény,

mert a *Koszorú* nagyszámú szerkesztői üzenetei jórészt a munkatársaknak szólnak (TOMPÁNAK, LÉVAYNAK, MADÁCHNAK, SZEMERE Miklósnak, SZILÁGYI Sándornak, ABONYI Lajosnak, P. SZATHMÁRY Károlynak, TÓTH Endrének stb.), akik közreműködésük ellenében — mintegy tiszteletpéldányként — kapták a lapot, tehát tényleges előfizetőknek nem tekinthetők. A tényleges előfizetőknek is elég gyakran üzenget ARANY, nyugtázva a beküldött összegeket vagy a hátralékos díjakat reklamálva. Néha, elég ritkán, feltünteteti nevüket, foglalkozásukat s lakóhelyüket is (OPITZ Tivadar, Pless; LEHR A[ibert], Sopron; KAZINCZY Örs; Tr. Ferenc tanuló, Rozsnyó; URSZINYI Andor, Békéscsaba stb.; társaskörök, egyletek: egri, nagyszombati casino-társulat, szegedi és kecskeméti önképzőkör, selmeci olvasóegylet, magyaróvári Kazinczy-egylet stb.), de a legtöbb üzenetből — a név, a foglalkozás vagy a lakóhely feltüntetése híján! — általában nem lehet megállapítani az előfizetők kilétét. (Pl. BODNÁR Sándor úrnak; Pápára; Néhányan t. előfizetőink közül . . .; NAGY Lajosné úrasszonynak; R. R. úrnak Kaposvár; P. I. úrnak B. Gyarmat; D. A. úrnak, Meran; B. K. úrnak, Versec; B. G. úrnak Ó-Becse stb.)

TOMPA Mihály lajstroma két szempontból is jelentős. Először: felsorolja TOMPA baráti és ismeretségi körét; másodszer pedig: rávilágít azokra a rétegekre, amelyek — ítélete és tapasztalata szerint — számításba jöhetnek egy igényes folyóirat támogatását illetően.

Nézzük, mit mond a névsor?

TOMPA mindenekelőtt prot. lelkésztársait vette sorra, a tekintélyesebbeket és akik irodalmi érdeklődésük mellett anyagilag is eléggé függetlenek voltak. Ilyenek: SZENTPÉTERY Sámuel ref. esperes, Pelsőcön; CZÉKUS István evang. esperes, Rozsnyón (később, 1871-től a tiszai kerület püspöke); SZABÓ Sámuel szkázrosi, MAKLÁRI PAPP Lajos berzétei, KÁLNICZKY Endre vályi, PÁSZTOR Pál rimaszombati, BALOGH Béla harmaci, KISS Gábor losonci, MAJOMI József alsószuhai, BALLA Albert vezledi, KONYHA József zeherjei, SÁFRÁNY Mihály imolai, TÓTH Péter bujvai ref. lelkészek. Közülök SZENTPÉTERY Sámuel, SZABÓ Samu, MAKLÁRI PAPP Lajos és MAJOMI József TOMPA bizalmas barátja volt; részben levelezésük is fennmaradt. TOMPA néhány környékbeli plébánossal is jó viszonyban volt; közülök hármat ajánl ARANYNAK.

Ehhez a tanult, honorácior-osztályhoz tartoznak TOMPA lajstromán a következők is: SZEREMLEY Károly rimaszombati tanár, MIKSZÁTH Kálmán egyik kedves tanára, kiről írásában többször megemlékezik; MESKÓ Sámuel dobsinai tanító, TOMPA egykori honvéd-bajtársa, akivel — mint a gömöri nemzetőrök táborig papja — együtt vett részt a schwechati ütközetben; ilyen HEGEDÜS Lajos rimaszombati gyógyszerész stb.

TOMPÁNAK a névsor összeállításakor eszébe jut ifjúkori jóbarátja, első szerelmének, BÖSZÖRMÉNYI Katinak fivére is: BÖSZÖRMÉNYI Károly, szatmári ügyvéd (később polgármester), valamint a BÖSZÖRMÉNYI-testvérek közeli rokona, JÁRMY Ödön, Laskodról.

A névsor többi, társadalmi hovatartozás szempontjából elemezhető és rendszerezhető alakja többé-kevésbé környékbeli (Gömör megyei és szomszéd megyékből való) birtokosokból áll. Egy részük jó ismerősünk TOMPA levelezéséből és bizalmas főljegyzéseiből, *A fekete könyvből*. Figyelemre méltó, hogy némelyik családnak több tagját is felsorolja, jelölül annak, hogy ezekkel a familiákkal gyakrabban találkozott s közelebből ismerte őket.

Köztük feltűnő számban vannak a nők: a múlt századbéli „irodalompártolás” „széplelkű honleányai”, akik legalább mint filléres mecénások róttak le egy-egy parányi töredéket a kulturális és társadalmi kötelezettségekből.

Menjünk végig a lajstromon, ábécé szerint rendezve a szétszórt neveket:

ADORJÁN Boldizsárné, Kisfaludból (Gömör m.); férje tollforgató ember volt, PETŐFI barátja; az ő indítványára választották meg PETŐFIT 1845-i felvidéki útján Gömör vármegye táblabírájává. BÓNIS Lajosné, Alsószuhán; minden bizonnyal rokona

annak a BÓNIS Barnabásné POGÁNY Karolina nevű művelt hölgynek, akinek emlékét TOMPA két nagyon szép költeményében örökítette meg, s aki végrendeletileg száz hold földet hagyott TOMPA fiacskájára. BORBÉLY Lászlóné, Jánosiban: TOMPÁÉ rokona. BORNEMISZA Emma kisasszony és ifj. BORNEMISZA Istvánné ő nagysága, Bátkában (Rimaszombat közelében). CSEMNICZKY Pálné bejei birtokosasszony; Beje: TOMPA első papi állomása volt; CSEMNICZKYÉ a költőt más kulturális és jótékonyági kötelezettségeiben is támogatta; temetésén TOMPA Mihály papolt; följegyezte *A fekete könyvben*, hogy „özv. Csemniczkiné temetésé”-ért 30 forintot kapott. DAPSY Vilmos, Rimaszombatban és DAPSY Kornélné, Királyiban; TOMPÁT a DAPSY-családhoz szíves barátság fűzte. DAPSY Pál Gömör megyei hivatalnok és birtokos költőnek nagy tisztelője s meghitt barátja; Beje község az ő ajánlatára hívta meg lelkészének. DAPSY Pál házánál TOMPA később is mindig szívesen látott vendég volt. DRÁSKÓCZY Sámuel harkácsi birtokos (Tornallya közelében); ennek feleségét is TOMPA temette el; följegyezte „nevezetesebb stóliái” között, hogy a temetésért 10 aranyat kapott. — Következik a FÁY-család két tagja: FÁY Barnáné, Jánosiban és FÁY Gusztáv, Nusztyán (mindkét helység Rimaszombat mellett). TOMPA — felesége révén — rokonságot tartott a FÁYakkal. Az öreg FÁY Andrással, a meseíróval levelezett, epigrammát is írt az emlékkönyvébe; bizalmasan fordulhatott tehát ennek fiához, a zeneszerző FÁY Gusztávhoz. — TOMPA ekkor, már 1851 őszétől Hanván lakott. E falu birtokosnemesei közül a műveletlen és zsugori DARVAS Pált még véletlenül sem ajánlotta ARANYNAK; ellenben fölvette a jegyzékbe a HANVAY-család ifjú tagját, HANVAY Zoltánt, aki költőnek nagy tisztelője volt, s később mint sportíró is működött. A HÁMOS-család tagjai közül szerepel a lajstrom: HÁMOS Antalné Tornallyán, HÁMOS Józsefné Cserencsénben és HÁMOS Gusztávné Kelemérben. Ez utóbbinak férje TOMPA barátja volt; költőnk többször részt vett „Hámos Guszti” szüretein. HÁMOS Gusztáv gombai birtokát (Pest m.) TOMORI Anasztáz vásárolta meg. Két KUBINYI: Rudolf és Arnold, mindketten Várgedéről. Szerepel a jegyzéken LIPTAY Sámuelné is, Sajókazáról; a LIPTAYakkal TOMPA jó barátságban volt, leveleiben szeretettel emlegeti őket. MÁRIÁSSY Mórnet, a Rozsnyó melletti Berzétéről valószínűleg SZEMERE Miklós révén ismert; SZEMERE Miklós felesége ugyanis MÁRIÁSSY Anna volt. Figyelemre méltó a két MOCSÁRY neve: MOCSÁRY Lajos, a kiváló függetlenségi politikus, neves publicista. KOSSUTH híve, aki részt vett az emigrációban is. MOCSÁRY Eszter Kelemérből, TOMPA második papi állomásáról; többször előfordul TOMPA leveleiben (főleg a SZEMERE Miklósnak írt levelekben): „idős leány,” aki igen „derék, eszes, demokrata” nő volt. MOLNÁR Viktorné ABAFFY Mária, abafalvi földbirtokosnő nevét is itt találjuk. Férje TOMPÁNAK meghitt barátja s ARANYNAK nagy tisztelője volt. „Éppen most jövök Molnár Viktortul, ki lelkesen szorítná ezt a dolgot [tudniillik az előfizetegyűjtést], de boszankodik és szidja a publikumot” — írja TOMPA ARANYNAK 1862. dec. 10-én. Dec. 18-án pedig: „Nekem is van egypár előfizetőm, majd a Molnár Viktoréhoz csatolom”. A jegyzékben az utolsó név: egy MOLNÁR Istvánné nevű hölgy a Temes megyei Klopodia-ról. Valószínűleg MOLNÁR Viktor sógornője, mert ilyen távoli, délvideki ismerőst TOMPA másutt sehol sem említ. Ezt viszont annyira fontosnak tartja, hogy 1862. dec. 3-i levelében (talán éppen MOLNÁR Viktor sürgetésére) megismétli ARANYNAK: „Küldj egy ívet, ha még nem küldtél: Molnár Istvánné ő Nagyságának. Klopodia, u. p. Temesvár-Moravicza.” — A Putnokon lakó PALÓCZY Ábrahám neve sem hiányozhat a listáról. Ügyvéd volt, tréfacsináló, kedélyes jóbarát, akivel ARANY János is hamar összebarátkozott a hanvai látogatás alkalmával. — A RAGÁLYI-családból: RAGÁLYI Gyuláné és Ferdinándné „ő nagyságok”, mindketten a Putnok melletti Ragályból. RAGÁLYI Gyuláékát TOMPA eskette (50 forintot kapott ezért, amint ezt *A fekete könyvben* följegyezte). RAGÁLYI Ferdinánd nevezetes személy volt Gömörben: nagybirtokos és képviselő; TOMPA *A fekete könyvben* és leveleiben többször említi ezt a „híres demok-

ratát". — Hasonlóképpen jelentős szerepet vitt az akkori megyei közéletben a SZENTIVÁNYI-család is, melynek két tagjával találkozunk a jegyzékben: „Tekintetes Szentiványi Miklós úrral, Sajó-Gömörből” és „Tekintetes Szentiványi József úrral, Liptó-Szentmiklósról”. SZENTIVÁNYI Miklós mint „irodalompártoló”, TOMPA levelezésében is előfordul: 1862 őszén egyszerre három évi „pártolói díj”-at (12 osztrák forintot) küldet TOMPA útján a Kisfaludy-Társaságnak, s kéri az ezekért járó könyvilletményeket. (TOMPA levele ARANY Jánoshoz: 1862. okt. 22. és dec. 3.) — Találunk még két arisztokrata hölgyet (nem többet, csak kettőt; TOMPA nagyon nem szerette az arisztokratákat!): báró NYÁRY Sándornét, Jánosiból, és báró VAY Alajosnét, Bánréről. — Végül akad egypár olyan név is, amely TOMPA levelezésében sehol sem szerepel; valószínűleg ezeket is a birtokosok csoportjába kell sorolnunk: HEVESSY Bertalanné, Tornallyán; MADARASSY Lajosné, Gortván; VAJDA Gyuláné, Simoniban stb.

Nem folytatjuk tovább az elemzést. A példákbl láthatóan: TOMPA elsősorban lelkészársaitól, egypár tanár-, ügyvéd-, gyógyszerész-ismerősétől, vagyis a honoráciorosztálytól, valamint a környékbeli birtokosnemességtől várta ARANY János új folyóiratának támogatását. A XIX. századi előfizetési jegyzékek áttanulmányozása bárkit meggyőzhet arról, hogy körülbelül a kiegyezésig mindenütt ez a két réteg áll az olvasóközönség előterében. Számos egykorú íven feltűnnek a gazdasági ispánok is (a JÓKARTól halhatatlanított „Kampós uram” kollégái), de iparos- és kereskedő a kiegyezésig csak igen szórványosan fordul elő a magyar könyv pártolói között. TOMPA Mihály jegyzékében e csoportokból egyet sem találunk.

A bevezetésben csak óvatosan kockáztattuk meg a föltevést, hogy a jegyzékben felsorolt 77 név „*talán*” ARANY János *Koszorúja* egyik előfizetői törzsgárdáját jelöli. Most sem állíthatjuk bizonyosan, hogy a lajstromon szereplők *valamennyien* előfizettek volna a *Koszorúra*, de van egypár adatunk, amely ezt a föltevést erősen valószínűsíti. A névsor elemzése egyébként meggyőzhetett arról, hogy TOMPA gondosan figyelembe vette az ajánlott személyek anyagi viszonyait és kulturális érdeklődését; „irodalompártolásuk” tehát joggal föltehető. Okfejtésünket megerősíti TOMPA 1862. dec. 10-i levele. Itt — szóban levő lajstromára utalva — mintegy mentegetőzik amiatt, hogy ő maga most már alig tud *közvetlenül* egypár előfizetőt szerezni, mert: „minden felszólított azt mondja: *nekem is van ívem!*” Vagyis az általa ajánlott 77 személy (majdnem egész ismeretségi köre!) — gyűjtőívet kapván ARANYTÓL — szintén előfizetés-gyűjtővé vált. Közelfekvő a gondolat, hogy a gyűjtőívre legelsőnek saját nevüket írták.

A *Koszorú* három évfolyama sűrűn s elég bőven közöl szerkesztői üzeneteket, de ez a rovat — sajnos — nem sok fogódzót nyújt következtetésünkhöz. A TOMPA lajstromában felsorolt nevek közül mindössze két-hárommal találkozunk ARANY János *Koszorújának* „Nyílt levelezés”-ében. ARANY idevonatkozó szerkesztői üzenetei a következők:

HANVAY Zoltánnak két ízben: 1863. jan. 4. (mindjárt a legelső számban): köszöni „szíves megemlékezését” (feltehetően: az új lap megindulása, ill. az újesztendő alkalmból) s viszontüdvözlését küldi. (ARANYÉkat hanvai látogatásuk alkalmával TOMPA elvitte „vizitába” az ismerős családokhoz, így HANVAYÉkhoz is.) 1863. szept. 13 (a 11. számban): a fiatal földbirtokos, aki dilettáns-módra irogatott, valamiféle kéziratát küldte be ARANYNAK. Az üzenet szerint: ARANY még nem ért rá elolvasni, „örül a szép igyekezetnek”, de máshová tanácsolja az ifjút, mert „A *Koszorúba* félévig is eltartana a közlés . . .”

MAJOMI Józsefnek, TOMPA alsószuhai lelkészársának és barátjának, 1865. febr. 19-én (8. sz.) ARANY ezt izeni: „A. Szuha. M. J. úrnak. Örömmel vettük becses és kedves sorait. Szívtől szívhez. Hogy azonban a választ későbbre kell halasztanunk, az nekünk

esik nehezebben. Fogadja egyelőre viszont üdvözlésünket s minden jó kívánatunk őszinte kifejezését.”

Végül egy adat arra nézve, hogy SZENTPÉTERY Sámuel pelsőci esperes is gyűjtött egypár előfizetőt. Többek között megnyerte a postamestert, akitől ARANY a *Koszorú* 1864. dec. 25-i számában (26. sz.) a hátralékos előfizetési díjat reklamálja: „Pelsőc. F. A. p. m. úrnak. A *Koszorút* küldöttük féléven át; de előfizetés mind e napig sem érkezett hozzánk. Kérjük legalább utólag beküldeni.”

Akiknek ARANY üzent: azok kétségtelenül előfizetői voltak a *Koszorúnak*. A többiről viszont feltételeznünk kell, hogy semmiféle problémájukkal nem zaklatták a szerkesztőt, az előfizetési díjakat pontosan fizették, s így semmi szükség nem adódott, hogy bekerüljenek a szerkesztői üzenetek rovatába.

ARANY és TOMPA levelezése nemcsak az előfizetők toborzása és társadalmi megszólása felől tájékoztat, hanem — TOMPA közvetítésével — a közönségvéleményt is tükrözi. TOMPÁnak felsorolt barátai és ismerősei időnként véleményt nyilvánítottak a folyóiratról, s e nyilatkozatokat ő — baráti segítő szándékkal — megírta ARANYNAK.

A közönségvélemények a folyóirat tartalmára és külalakjára egyaránt kiterjedtek. A *Koszorú*, éppúgy mint elődje, a *Szépirodalmi Figyelő*, túlságosan komoly, tudományos, nehézkes laptársaihoz, a szépirodalmi és családi lapokhoz képest. Külső formája sem elég tetszetős: semmi díszes címlap, semmi ábra, illusztráció; tipográfiai képe is számról számra ugyanaz. E kifogások mellett TOMPA egy kis önreklámot is elvárna a laptól. A *Szépirodalmi Figyelő* végnapjaiban a *Koszorút* bejelentő hirdetésben „nem közöltted fróid névsorát, ez hiba.” (A többi folyóirat negyedévenként-félévenként beharangozta illusztris munkatársainak névsorát!) „Azt is szeretném — folytatja TOMPA —, ha a *Koszorú* nem olyan csupaszon járna, mint a *Figyelő*, de majd később, ha lehet.” (1862 dec. 3-i levél.)

Két hónappal a *Koszorú* megindulása után újból összefoglalja nézeteit, sőt már a benyomásait és tapasztalatait is: „A lap még most is *igen okos*, nem asszonyoknak való; továbbá igen puritán kinézésű, — egy kis cifraság nem ártana a „*Koszorú*” körül; mundus vult decipi... A *versek* betűje rosz, apró, kopott. — A minap majd fél lap, legalább negyed rész üresen maradt... Az utolsó lapról a *könyv-hirdetés* bátran elmaradhat; az a *Figyelőre* emlékeztet. A napi pletyka-rovat nem teljes és nem kielégítő. — Kedves Jánosom, — ne vedd rosz néven — két út áll előtted: vagy *alkalmazkodni*, vagy *megbukni!* Egy kis *nyegleség*...! borzasztó szó előtted, Arany János előtt, de szerkeszteni nélküle nem lehet. Nézz széllyel a világon! tekintsd meg az öszves magyar lap-irodalmat, van-e ott valami *irány?* Igenis van: a kenyér, a kenyér, s egyéb semmi. A temérdek kalmár között annak, ki apostolságra adta magát, mulhatatlanul el kell vesznie. — Ha a publicumnak *ízlése s érzéke* volna, mind más; de így... így világos a teendő.” (1863. márc. 4-i levél.)

E kívánságokat azonban ARANY később sem teljesítette: a *Koszorú* sem a tartalmi igényesség, sem a formai egyszerűség tekintetében nem különbözött a *Szépirodalmi Figyelőtől*. Pedig TOMPA tanácsai feltétlenül helyesek voltak: ARANY mindkét folyóirata valóban azért szűnt meg, mert nem alkalmazkodott az által-közönség igényeihez, s még engedményeket sem tett ebben az irányban.

A körülmények sajnosan igazolták TOMPA nézeteit, helyesebben: a TOMPA által tolmácsolt közönség szempontok döntő szerepét.

Az első félév igen biztatóan zárult: 1545 előfizetővel.

1863. febr. 24-én ARANY még bizakodva írja, hogy „az előfizetők száma haladja is pár százzal az ezeret”, amire TOMPA így válaszol: „1200 előfizető? bizony nem sok, sőt kevés! Nem mondom: hogy valahogy *meglenni* nem lehet ennyi után is, de *virágozni* aligha.”

Július 23-án ARANY már azt a szomorú hírt közli, hogy „a Koszorú előfizetői egyharmaddal megfogytak”. TOMPA igazolva látja aggodalmait: „Fájdalom, hogy előfizetőid fogytak, mi ugyan a jelen körülmények közt [az 1863. évi katasztrofális alföldi aszály miatt] nem csuda, s bizonyosan más lapnál is úgy van. Aztán, aztán . . . már egyszer kockáztattam néhány szót a Koszorúra nézve, de nem hallgattál meg . . .”

Egy év múlva (1864. július 25) ARANY már 1500 forint deficitről panaszkodik a *Koszorú* múlt félévi kiadásaihoz képest: „Ha ez lassan-lassan ki nem köszörülődik: a nyakam is utána vész . . .”

TOMPA látva és hallva ARANY János szerkesztői küzdelmeit, előbb (1864. ápr. 6) „felesleges erőmutatványnak tartja 800 előfizető mellett” a korábbi szerzői honoráriumok változatlan fenntartását [egy vers 10—15—20 forint, TOMPA minden verséért 20-at kapott; a fordított prózai művek díja szintén 20 forint, ld. ARANY 1863. febr. 24-i levelét!], majd pedig élesen kifakad az ARANY János törekvéseit nem méltányoló, félművelt vagy egészen műveletlen olvasóközönség ellen: „Hanem mégis impertinentia a publicumtól (írja 1864. aug. 5-én), hogy előfizetőid annyira megfogytak! Mihaszna vagy hát te Arany János, és mihaszna, hogy jó a lap? Ennek a tömegnek nincs érzéke, nincs ízlése s benne nincs *becsület!*”

A *Koszorú* 1863. január 4-től 1865. június 25-ig, vagyis harmadfél éven át állott fenn. Éllette a szerkesztő lelkiismeretes munkája s kitűnő dolgozótársainak (JÓKAI, MADÁCH, TOMPA, GYULAI stb.) támogatása. Közönsége biztatóan indult, de lassanként lemorzsolódott, s ARANY — komoly anyagi veszteséggel — kénytelen volt lapját megszüntetni.

Veszteségeiről az előre nem látott, váratlan kiadásokról, bajokról kinek panaszolható volt volna nyiltabban, őszintebben, mint TOMPÁnak, akit PETŐFI halála után szívéhez legközelebb álló barátjának tekintett. Már két hónapi szerkesztői-kiadói munka után (1863. febr. 24-én) kiönti keserűségét: „A mi engem illet: *most* vesződöm igazán. Másfél ív munkát, csak tűrhetőt is, hetenkint előteremteni, nem könnyű dolog”. Ez munkájának egyik része: a szerkesztői gond. „Ehhez [járul] a kiadói vesződség, az előre nem látott, nem számított költségek, csalás, lopás minden részről (az első számokat 2-szer, némelyiket harmadszor kell újra szedetnem és nyomatnom a tolvaj kezelés miatt) — időm, kedvem annyira elrabolták, hogy magam képtelen vagyok dolgozni . . . Meddig tart, nem tudom, de a díjazást a sok *utó-költség* miatt, melyet a szerződések *kívül* kell tennem, főlebb nem bírom emelni. Mintha ezek az emberek [tudniillik a nyomdász-kiadók] összebeszéltek volna, hogy a számos előfizetővel is megbuktassák az írókat, ki elég vakmerő volt az ő mesterségökbe vágni s kiadásra vállalkozni.”

De nemcsak a nyomdász-kiadók gáncoskodtak amiatt, hogy ARANY saját maga adja ki folyóiratát, hanem egyes kenyér-irigy szerkesztőtársak is. TOMPA már 1864 őszén (nov. 16) afféle temondákat olvasott, hogy: „ARANY elhagyja Pestet”, „a Koszorú megszűnik” stb. Aggódva kérde barátjától: „De hát a reátok vonatkozó hírlapi szóbeszédből mi igaz? mi nem? Azt mondják: nem zörög a haraszt sat. Mi ha úgy van: roszul van; ha pedig szél nélkül zörög: igen boszantó. Tagadhatatlan: hogy az ország nyomorult állapotban van, a pénztelenség igen nagy, de lapod megszűnése mégis nemzeti gyalázat lesz. E tárgyban elmondtam már sokszor a magamét.” — Ez a legutolsó és legkeményebb nyilatkozata.

A *Koszorú* még tovább élt egy fél esztendeig, de sorsa már meg volt pecsételve . . .

Íme ARANY János életművének egyik fejezete a két jó barát ismeretlen levelezésének tükrében. Most már, a *Koszorú* sárguló évfolyamait, a bennük foglalt halhatatlan műveket — verseket, novellákat, kritikákat — olvasva a szerkesztő műhelymunkáját is magunk elé képzelhetjük. Látjuk, amint hétről hétre igyekszik megtölteni a készülő számot: „akármivel, aminek nevét aláírhatja”, a felkért „tisztelt munkatárs”;

„miután hegedült arról Szent Dávid, hogy mi nálunk mintalapot lehessen szerkeszteni.” (TOMPÁNAK, 1863. július 23.) Látjuk aggodalmas pontossággal végzett elszámolásait s reklamációit az előfizetőkkel, s keserűségét az utólagos nyomdai kiadások miatt . . . Látjuk végül — a vázolt levelekből és szerkesztői üzenetekből — olvasóközönségét is: némi körvonalakban azt az 1500, majd 1200, végül pedig csak 800 magyart, akit a sok millióból valamennyire érdekelt ARANY János munkássága — és mindennapi kenyere.

BISZTRAY GYULA